

Permanențe etnofolclorice românești în spațiul carpato-nistrean (actuala regiune Cernăuți)

Grigore Bostan

Pentru a releva permanența tradițiilor noastre poetice în spațiul carpato-nistrean am recurs la o analiză sistematică, diferențiată pe zone istorice limitrofe (în funcție de caracterul relațiilor interetnice și metamorfozelor demografice), a sistemelor de sintagme cu valoare de constante poetice în lirica populară la români, ucraineni, ruși, precum și, în plan comparativ mai vast, la alte popoare mai îndepărtate. În acest fel sunt determinate amplitudinile caracteristicilor semantico-stilistice ale unor noțiuni contrastive de bază ale poeziei populare: frumosul – urâtul, dorul (durerea la inimă), jalea – bucuria dragostei împărtășite, locurile natale – străinătatea etc. Confruntarea prin suprapunere a „blocurilor” de formule poetice în mai multe repertorii naționale, inclusiv din zonele limitrofe (nordul Bucovinei, nordul Basarabiei), scoate în relief fondul tradițional (original) al constantelor limbajului artistic al cântecului liric, marca lor diferențiată în contextul poeziei lirice sud-est europene, mai ales în comparație cu folclorul slav de răsărit.

Frecvența motivelor și imaginilor poetice poate fi determinată pe parcursul unor anumite serii de nu mai puțin de 3000 versuri (cu texte de control de cel puțin o mie de versuri) din cele mai diverse localități ale zonelor respective. Același număr de versuri formează și alte „blocuri” naționale: ucrainean, rusesc (împărțite în zone mixte sau de vecinătate proximă cu românii), bulgar, sârb, italian etc. Astfel, se încearcă o reconstituire a modelului structural-tipologic românesc al liricii populare (noțiunile cheie), precum și a ansamblurilor de imagini constante în celelalte repertorii naționale (și în gradațiile lor teritoriale).

Printre componentele conotative (nuanțele semantico-simbolice) ale noțiunilor-cheie se diferențiază în continuare: a) aspecte generale, *loci communes*, în toate seriile naționale cercetate; b) comune pentru două sau trei repertorii (poezia slavă de răsărit sau slavă de sud); c) comune pentru întreg arealul etnic românesc, inclusiv pentru regiunea Cernăuți și nordul Basarabiei, cu fostul județ Hotin; d) locale, specifice pentru nordul Bucovinei etc. Împărtășim întru totul aserțiunea lui Adrian Fochi în ce privește perspectivele studiului comparat (deși reputatul folclorist se referă la epica populară): „Ceea ce se poate detecta cu precizie și cu maximum de rigoare este originalitatea specifică a unui popor... și aceasta trebuie să constituie dobânda principală a cercetării. În acest fel – constată cercetătorul – putem ajunge, la definirea <matricei stilistice> proprii spiritualității fiecărui popor”.¹

¹ Adrian Fochi, *Coordonatele sud-est europene ale baladei populare românești*, București, Editura Academiei R.S.Române, 1975, p. 59.

Pentru noi, însă, mai există un parametru important al studiului de poetică și stilistică comparată, raportat la repertoriul românesc din spațiul carpato-nistean – explorarea componentelor acelui sistem de formule radicale ce constituie și cimentează o unitate de substrat a liricii noastre populare din nordul Bucovinei și Basarabiei și din alte provincii ale masivului etnic românesc, un unic mod de punere în expresie a simțirii și viziunii poetice a românilor de pretutindeni.

În limita acestei lucrări vom avea posibilitatea să prezentăm într-o perspectivă comparată doar un singur sistem imagistic – amplitudinea lirică a noțiunii (sau, mai bine zis, a sentimentului complex de „durere la inimă”) cu nuanțele ei existențiale multiple (dorul, jalea, urâtul, amarul etc.). De fapt, și dragostea neîmpărtășită, și trădarea iubirii, și despărțirea, și singurătatea, precum și alte stări sufletești sunt exteriorizate în cântecul popular prin imagini identice sau foarte asemănătoare, deoarece semnificația simbolică e determinată nu atât de tematica sau motivele unor cicluri de cântece, cât de gama lor emoțională distinctă.

Drept surse ale materialului documentar ne vor servi antologiile ce inserează texte mai reprezentative pentru cutare sau cutare repertoriu național sau zonă folclorică, publicate pe parcurs de aproximativ o sută cincizeci de ani, precum și înregistrări efectuate în Bucovina, Basarabia, Transilvania, Maramureșul istoric în a doua jumătate a secolului al XX-lea.²

În ansamblul (amplitudinea) de componente ale categoriei cercetate („durere la inimă”), mult mai pregnant decât în alte sisteme, („frumosul”, „bucuria dragostei împărtășite” ș.a.) se reliefează atât *loci communes* la mai multe popoare, cât și caracteristicile diferențiale ale repertoriilor naționale și ale gradațiilor lor locale.

În categoria locurilor comune din poezia sud-est europeană se înscriu unele modalități dintre cele mai productive și mai stabile de structurare poetică – paralelismul antonimic și construcțiile sinonimice, care pun stările sufletești în raport cu stihiiile (vântul, ploaia, norii etc.). Copacii, crengile, iarba ce se apleacă la pământ, în bătaia vântului, se culcă, se scutură sunt cele mai frecvente semne ale stărilor sufletești. În cântecul românesc, pretutindeni cu o frecvență de peste 10 reluări la 3000 de versuri (inclusiv nordul Bucovinei, Transnistria și alte zone limitrofe) – „Bate vântul, iarba culcă / Dorul mândrei mă usucă”; în cântecul ucrainean „vântul apleacă la pământ călinul – fata varsă lacrimi”; rusesc – „Dumbravă, dumbrăvioară, Ți-ai aplecat crengile la pământ (fata cea frumoasă se jelește că flăcăul drag vrea s-o părăsească)”; bulgar – „Copacul (dafinul) se apleacă spre pământul negru” – semn al tristeții; sârb – vița de vie, abia se

² Sursele materialului documentar a se vedea în lucrarea noastră *Poezia populară românească în spațiul carpato-nistean*, Iași, Editura Cantes, 1998, p. 184-185.

apleacă la pământ, dar nu e viță de vie, ci e (numele) care se desparte de flăcăul drag; italian – „salcio piangente...” (aplecată la pământ) – fata cu dorul ei.

Or, în sistemul dat (ca și în cel precedent), dincolo de modelul structural (paralelismul psihologic) sesizăm multiple nuanțe metaforice distinctive ale procedeului artistic atât de bine cunoscut mai multor popoare; îl vom întâlni și în dainele lituaniene („Jura, jura, ko tu krăc. Mate, mate, ko tu raudi?”) – Mare, mare ce te zbuciumi; Mamă, mamă, de ce plângi?³, precum și în lirica arhaică de pretutindeni. Totuși, semnificațiile lui concrete (contextuale) sunt foarte diferite de la un repertoriu național la altul.

În urma reconstituirii diapazonului liric al „durerii la inimă” (tristețe, jale, amar etc.) vedem că dintre cele circa treizeci de constante simbolice definitorii ale acestei stări sufletești complexe, la români aproape jumătate constituie un ciclu de caracteristici specifice ale dorului, ce apar, uneori, în formă rotunjită, de catrene. 1) „Câtă boală pe sub lună, / Nu-i ca dorul de nebună / Că dorul unde se pune, / Face inima cărbune. / Că dorul unde se lasă, / Face lacrimilor casă”; 2) „Cine are dor pe vale / Știe luna când răsare, / Cine are dor pe luncă, / Știe luna când se culcă”; 3) „Bate vântul, iarba culcă / Dorul mândrei mă usucă”; 4) „Dorule, ardă-te-ar focul, / Mi-ai făcut trupul ca socul, / Dorule, ardă-te-ar para / Mi-ai făcut fața ca ceara”; 5) „Firicel de iarbă neagră / Dorul de cine se leagă / Nu-l lasă cu mintea ntreagă”; 6) „Dorul meu hodină n-are / Nici la umbră, nici la soare”; 7) „Dorul – piatră de la moară”; 8) „Nici pădurea, nici izvorul / N-au putut să-mi stingă dorul”; 9) „Zi și noapte viscolește / Dorul tău mă prăpădește”; 10) „Din cer până la pământ / Tot mai are un sfârșit / Numai dorul meu cel mare / Nici un sfârșit nu mai are”; 11) „Pe unde merge dorul / Nu poți ara cu plugul / Că se agață plugu-n dor / Boii trag de se omor”; 12) „La măicuța (și la mine) în grădină / A prins dorul rădăcină”; 13) „Doru ista-i mare căne”; 14) „De-ar fi dorul ca pădurea / Eu l-aș tăia cu securea”; 15) „Amară-i frunza de nuc / Mai amar dorul ce-l duc” ș.a.

Toate aceste „ipostaze” ale dorului personificat, specifice pentru întreg masivul etnic românesc (inclusiv nordul Bucovinei)⁴ în mai mult de 10 reluări la 3000 de versuri atât în ansamblul lor, cât și fiecare în parte, sunt incomparabile prin valențele lor semantico-stilistice. La alte popoare există, desigur, noțiuni sinonimice (parțial), bunăoară: „toska”, „peciali” (mâhnire), „grusti” (tristețe melancolică) la slavii de est; acestea întrunesc cam același număr de caracteristici - stereotipuri deosebite, 25-30 de unități – în repertoriul național, și cu mult mai reduse – 15-20 și mai puțin compacte decât cele românești în repertoriile suprapuse, adică în satele cu populație ucraineană și rusească din nordul Bucovinei și nordul Basarabiei⁵.

³ Latvju dainas, Riga, 1984, p. 275.

⁴ A se vedea: Gr. Bostan, *Poezia populară românească în spațiul carpato-nistean*, op. cit., p. 165-178, 197-208.

⁵ *Ibidem*.

În urma analizei comparate a „blocurilor” naționale se impune fără rezerve constatarea de principiu în ceea ce privește așa-numita „comunitate româno-slavă” în cultura populară bucovineană și basarabeană – că nu poate fi vorba de un sistem sau de sisteme compacte de paralelisme și similitudini, ci doar de unele coincidențe de ordin universal-tipologic ce țin de „structura logică”, în anumite cazuri asemănătoare, a viziunii poetice asupra lumii (paralelismul psihologic, asociațiile sinonimice sau antonimice etc.). În plan semantic, confruntările sistematice ne apropie de câteva tangențe ale liricii noastre cu cea italiană, de exemplu: ital. „*El duoro assa gira el meio cussanio*” – comp. „dorul, piatră de la moară”, „*la casa del mi amor (dolu) vade in profundo*”, vezi rom. „casa (curțile dorului)”.

Or, dincolo de universul dorului românesc (și italian) și de caracteristicile „urâtului” („unde șade urātu, înnegrește pământu” – pretutindeni) mai rămân încă foarte multe semne particulare ale originalității poeziei noastre populare. Coincidențele se limitează la anumite simboluri, bunăoară „pelinul”, pretutindeni, și la români și la slavi, nu poate însemna altceva decât amarul vieții, care, însă, se exteriorizează la diverse popoare și în diverse zone în mod foarte diferit. A se compara dominantele poetice românești: „Pelin beau, pelin mănânc / Pe pelin seara mă culc” sau „Amară-i frunza pe tine (pe pelin) / Ca și inimioara-n mine” cu ipostazele acestui simbol atât de plurivalent și la alte popoare. La ucrainenii l-am întâlnit doar într-un cântec înregistrat în zona de contact direct cu românii din nordul Bucovinei: „Cel care nu-mi place (urâtul) are buza mai amară decât pelinul” („U neliuba hirca guba, / Hirşe polânocicu”); în cântecul rusesc – „Pelin, pelin, iarbă amară / M-a înșelat rău prietenul drag”; în poezia populară italiană „*fior de assenzio*” e destul de frecvent și semnifică dragostea neîmpărtășită...⁶

În zonele limitrofe de la nord de Carpați n-au fost atestate în mod sistematic, nici în trecut (secolele XIX-XX, până la 1940), nici după 1940, coincidențe textuale sau comunități româno-slave (ucrainene) de natură să aducă în discuție problema unui sistem deosebit (cu nuanțe alogene) în repertoriul atât de dens al liricii populare a românilor din Nordul Bucovinei, nordul Basarabiei (fostul județ Hotin) și nici a unor masive împrumuturi (despre care s-a vorbit atât de insistent într-un timp nu prea îndepărtat).

În sistemul de expresii poetice ale „dorului” (în sens slav de rășărit – „gore”, „peciali”) sau „durerii la inimă” (cu o gamă mai largă de nuanțe simbolice) semnalăm doar un caz particular, incidental – formula „curge apă tulburată / Ce stai fată supărată” (Larga, din nordul Basarabiei și Oprișeni, din raionul Adâncata, reg. Cernăuți) – identică cu versurile inițiale ale unui cântec ucrainean din această zonă: „Tece voda kalamutna – Ciogosi moia mila smutna”. Deci, în

⁶ *Ibidem*.

cazul de față, putem admite o reluare locală a unor elemente ale cântecului ucrainean care continuă cu versurile: „Ia ne smutna, liș serdita / Za Ivanca znoci bita...” În versiunea românească: „Eu de-acea-s supărată / Că m-a bătut maica odată / Ș-a spus c-o să mă mai bată / Să nu iubesc niciodată”.

Reconstituirea sistemelor de „blocuri” poetice și confruntarea lor în plan interetnic, național și local ne convinge de faptul că în zonele limitrofe de la nord de Carpați (Bucovina, ținutul Herța, jud. Hotin) repertoriul nostru folcloric a rezistat tuturor metamorfozelor demografice și avalanșelor de intervenții dinafară, păstrându-și, pe parcurs de multe secole, trăsăturile lui originale, care îl integrează organic în masivul etnocultural românesc.⁷

Les constantes ethnofolkloriques roumaines dans l'espace carpato-nistréen

L'analyse systématique du matériel donne la possibilité de conclure que les formules constantes de la poésie lyrique roumaine de l'espace carpato-nistréen constituent un système de phénomènes traditionnels liés de la base de la culture populaire nationale, de „l'espace standart de la spiritualité roumaine”. La partie du nord de la Bucovine, district Hertsa, a été et reste encore (ainsi que les zones limitrophes de la Bessarabie, l'ancien district Hotin) l'une des zones d'expression poétique roumaine.

⁷ A se vedea: *Folclor din Țara Fagilor*, alc. N. Băieșu, Gr. Bostan, Gr. Botezatu ș.a., prefață: Gr. Bostan, Chișinău, Editura Hyperion, 1993, 560 p.; *Folclor din Nordul Moldovei*, Chișinău, Editura Știința, 1983; „Arhiva de folclor a catedrei de filologie română și clasică a Universității din Cernăuți”, t. 25-27 ș.a.